

УДК 378

ВІКТОР СТРЕЛЬНИКОВ

Полтавський університет економіки і торгівлі

РОЗВИТОК ЗАПОЧАТКОВАНОЇ А.С. МАКАРЕНКОМ ТЕОРІЇ ПРОЕКТУВАННЯ ДИДАКТИЧНИХ СИСТЕМ

Наведений аналіз розвитку теорії проектування дидактичних систем, започаткованої А.С.Макаренком. Зроблений висновок про актуальність запропонованої автором концепції проектування дидактичних систем, яка ґрунтується на ідеях А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, Г.С.Костюка та інших вітчизняних дослідників. Проектування розглядається як цілеспрямована діяльність педагога щодо створення проекту як інноваційної моделі дидактичної системи, орієнтованої на масове використання.

***Ключові слова:** проект, проектування, дидактична система.*

Постановка проблеми. Засновником теорії проектування дидактичних систем є видатний педагог А.С.Макаренко. Започаткована великим педагогом і актуальна в наш час теорія здобула своє продовження, адже й сьогодні важливою є проблема удосконалення системи навчання у вищій школі відповідно до зміни соціально-економічних умов, характеру і змісту праці фахівців, викликаних становленням суспільства, заснованого на знаннях.

Узагальнення публікацій, в яких розглядається дана проблема [3–6; 12–16 та ін.], показало, що розвиток започаткованих А.С.Макаренком теорії проектування дидактичних систем йшов у напрямі розкриття переважно історичного аспекту проектування цих систем, що дозволяло досліджувати поведінку системи на певних етапах розвитку суспільства. У розумінні сутності цього феномену виокремилися чотири підходи: функціональний (проектування дидактичних систем розглядається через аналіз змісту конструктивних і проектувальних умінь – Н.В.Кузьміна, О.І.Щербаков), управлінський (на основі теорії управління педагогічними системами – В.О.Сластьонін, Г.С.Сухобська, Т.О.Дмитренко), системний (В.С.Безрукова, О.А.Дубасенюк, О.В.Киричук, В.В.Краєвський, О.М.Коберник, О.А.Лігоцький) і аксіоматичний (система аксіом застосована як критерії поетапного оцінювання проекту – В.М.Монахов) [5, с. 83]. Спільним для цих підходів є головне завдання педагогічного проектування – формування нормативних уявлень про педагогічну діяльність та створення її проектів. Дослідниками відмічається, що найбільш продуктивним і перспективним є проектування дидактичної системи, в якій навчальний процес організований з урахуванням професійної спрямованості, а також з орієнтацією на особистість того, хто навчається, його інтереси, схильності і здібності.

Однак, невирішеними аспектами проблеми залишаються дослідження напрямів розвитку теорії проектування дидактичних систем, започаткованих А.С.Макаренком.

Звідси – метою статті стало виокремлення основних положень вказаної теорії А.С.Макаренка та їх продовження у працях вітчизняних дослідників. Завданням дослідження є аналіз теорії проектування дидактичних систем в історичному аспекті.

Переходячи до викладу суті й результатів дослідження, зазначимо, що проектування дидактичних систем ми розглядаємо як цілеспрямовану діяльність педагога щодо створення проекту як інноваційної моделі дидактичної системи, орієнтованої на масове використання.

А.С.Макаренко визначав навчально-виховний процес як організоване «педагогічне виробництво», в якому «добре в людині завжди доводиться проектувати і педагог зобов'язаний це робити» [Цит. за: 5, с. 80].

А.С.Макаренко [7] вбачав у педагогічному проектуванні досягнення не тільки загальної мети виховання, а й проектування здібностей і схильностей кожного вихованця; підходив до проблеми проектування як мети виховання особистості, а об'єктом вважав людину (що не «вписується» у сучасні уявлення гуманістичної педагогіки, однак увага, повага і відповідальність проектанта тут присутні). «Проектування особистості як продукту виховання повинне вироблятися на підґрунті замовлення суспільства. Це положення відразу знімає з нашого продукту ідеальні хітони. Тому у нашому проектуванні ми завжди повинні бути у високій мірі уважними та мати добру чутливість» [5, с. 81]. Впливаючи на вихованців за допомогою техніки заохочення і покарання, Антон Семенович керувався принципом «якомога більше вимогливості до людини і якомога більше поваги до неї» [11, с. 150]. Він був переконаним, що «якщо ми від людини багато вимагаємо, то в цьому й полягає наша повага, саме тому, що ми вимагаємо, саме тому, що ця вимога виконується, ми і поважаємо людину» [8, с. 232]. На думку великого педагога, колектив повинен знати, що в покаранні також проявляється повага, тому основний шлях розвитку колективу є «шлях від диктаторської вимоги організатора до вільної вимоги кожної особистості від себе на фоні вимог колективу» [11, с. 153].

Сучасні проектувальники широко застосовують педагогічні техніки А.С.Макаренка щодо проектування особистості – метод «вибуху», заохочення і покарання, проектування стилю і тону колективу, дотримання принципу паралельної педагогічної дії тощо.

Якщо стосунки особистості і суспільства є конфліктними, «єдиним методом є в такому випадку не оберігати це дефективне відношення, не давати йому рости, а знищити, зірвати» [9, с. 458]. Вибухом Антон Семенович називає «доведення конфлікту до останньої межі, до такого стану, коли вже немає можливості ні для якої еволюції, ні для якої тягби між особистістю і суспільством, коли ребром поставлене питання – або бути членом суспільства, або піти з нього» [9, с. 458]. Прихильник «революційних» методів проектування, А.С.Макаренко вважав, що члени колективу, «поставлені перед необхідністю негайно щось рішення, не здатні аналізувати і в сотий, може бути, раз копатися у скрупульозних роздумах про свої інтереси, капризи, апетити, про «несправедливості» інших. Підкоряючись в той же час емоційному впливові колективного руху, вони, нарешті, справді зривають в себе дуже багато уявлень, і не вспіють їх залишки злетіти в повітря, як на їх місце вже стають нові образи, уявлення про могутню правоту і силу колективу, яскраво відчутні факти власної участі в колективі, в його рухові, перші елементи гордості і перші солодкі відчуття власної перемоги» [9, с. 458–459].

Організація колективу, на переконання Антона Семеновича, має розпочинатися з проектування первинного колективу, який уже не може поділятися на дрібніші колективи (різновікові загони). На чолі первинного колективу обов'язково мав бути єдиноначальник (командир), який є уповноваженим від свого колективу у загальноколективному органі (раді командирів). Різновіковий характер первинного колективу, який нагадує сім'ю, є найкращим для виховання – у ньому «створюється піклування про молодших, повага до старших, найніжніші нюанси товариських відносин» [11, с. 254].

Рада командирів відігравала найважливішу організаційно-виконавську роль у діяльності колонії чи комуні – вона представляла весь колектив, керувалася його інтересами, не допускала розколу, ворожості, незадоволеності, заздрощів і чуток. Рада

командирів не мала ніяких ознак бюрократичного органу, бо навіть не складала планів своєї роботи. Як вказує М.Д. Ярмаченко, це був орган управління, який вирішував завдання і теми, які виникали щоденно [16, с. 110].

А.С. Макаренко надавав великого значення загальним зборам вихованців як найвищому органу колективу, вважав за необхідне розпочинати «з хороших загальних зборів, де так, від душі, в лоб сказав би дітям: по-перше, чого я від них хочу, по-друге, чого я від них вимагаю, і, по-третє, я передбачив би їм, що в них буде через два роки» [11, с. 241].

Важливе значення в системі А.С. Макаренка мав стиль і тон колективу, основними якостями якого виділяються гідність, єдність колективу, ідею захищеності, активність, звичку гальмування, а ознаками загального тону – мажорність, постійна готовність до дії, до спокійного, енергійного і водночас економного руху [16, с. 111].

Одним із найважливіших принципів педагогічної техніки А.С. Макаренка був принцип паралельної педагогічної дії. Він вважав, що вплив окремої особистості на окрему особистість є фактором вузьким і обмеженим, тому педагог має впливати на особистість через колектив. Така педагогічна логіка створює зовсім інші відносини між вихователем і вихованцем, опосередковані колективом, яка названа педагогікою паралельної дії.

Започаткована А.С. Макаренком тенденція проектування дидактичних систем продовжується у дослідженнях технологічного підходу. Так, А.М. Дреєр вважає, що проектування дидактичних систем спроможне вивести педагогічну практику із хаосу, перенасиченості педагогічного знання та оптимізувати діяльність учасників дидактичної системи [2, с. 7].

Традиційно радянська педагогіка, слідом за А.С. Макаренком вважала, що справжній розвиток педагогіки пов'язаний із її здатністю «проекувати особистість», тобто визначати з певною метою ті її якості і властивості, які мають бути сформовані у процесі виховання [7].

Подібну думку неодноразово підкреслював і В.О. Сухомлинський, багатогранно педагогічну спадщину якого пронизувала ідея проектування людини і який вказував на те, що «проекування і творення людини, здатної стати активною силою суспільного розвитку і нині, і в майбутньому, – це найважливіше завдання школи і кожного педагога зокрема» [14, с. 208].

Ця ідея підтримувалася психологами, зокрема, класиком української психології Г.С. Костюком: «виховання за своєю суттю – це керівництво індивідуальним становленням людської особистості», «виховувати – це проектувати поступове становлення якостей майбутньої особистості і керувати здійсненням накреслених проєктів» [3, с. 308].

Проектування особистості окремим елементом проектування навчально-виховного процесу вважав В.М. Галузинський, розглядаючи його як науково обґрунтовану взаємодію у виховному процесі конкретних і загальних цілей виховання. Проектування вважалось органічною частиною виховного процесу, що відображало діалектику взаємодії мети і засобів виховання з основними тенденціями розвитку особистості [1]. Однак, на нашу думку, проектуватися має не особистість (об'єкт чи суб'єкт), а задокументовані параметри діяльності навчального закладу – концепції розвитку, плани діяльності викладацьких колективів кафедр, навчальної діяльності студента тощо.

Наступний значний крок у розвитку поняття проектування в дидактиці був зроблений відомим логіком, філософом і методологом Г.П. Щедровицьким, який спробував застосувати виробничу й інженерну термінологію до вирішення видів педагогічної діяльності [15].

Поняття проектування поповнило педагогічну лексику ще в 1970-і роки завдяки В.В. Краєвському, який істотною мірою збагатив термінологічний апарат дидактики технічними поняттями, насамперед наукового обґрунтування навчання [4], які активно використовуючи такі поняття як конструктивно-технічна (регулятивна) функція педагогіки, принципи конструювання змісту освіти, процесу навчання, проєкт педагогічної діяльності, педагогічне проектування, проєктувальна діяльність тощо.

Об'єктом проектування, з цих позицій, є зміст, методи і форми діяльності педагога. Відзначаються два можливі трактування терміну «педагогічне проектування»: у широкому розумінні, коли воно включає конструювання теоретичних і нормативних моделей на основі ще більш загальної теорії, і у вузькому розумінні, коли позначає створення конкретних проектів, котрі безпосередньо спрямовують практичну навчальну діяльність.

Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем, принципи, методи і засоби вирішення завдань проектування освітніх систем нового типу досить детально розглядалися А.О. Лігоцьким [6]. Зокрема, автор визначав процес проектування системи як послідовне порівняння її елементів і узгодження функцій [6, с. 116]. На його думку, система є тим ефективнішою, чим менша гострота суперечностей, що діють у ній; гармонійна система – ідеал, до якого прагне її проєктант; у працюючій системі узгодженість і суперечність частин співіснують у єдності, рівновазі, гармонії [6, с. 116].

П.В. Стефаненком [12] проведений аналіз розвитку дидактичної системи у структурному й історичному аспектах.

Є.Ю. Литвиновський обґрунтував зміст та технології формування вмінь проектування виховного процесу, сутність яких автор вбачав у моделюванні видів професійної діяльності у формі квазіпрофесійних завдань, забезпечення діалогічності навчання, організації навчально-пізнавальної діяльності у проектних командах, наскрізному навчальному проектуванні ними майбутніх видів професійної діяльності. Автором проаналізовані методологічні підходи до проектування, які використовуються у соціології («соціальне проектування»), економіці («проектний аналіз»), психології («механізми проектування майбутнього»), педагогіці («проектування педагогічних об'єктів») [5, с. 78–83].

На основі аналізу розвитку теорії проектування дидактичних систем, сучасним узагальненим визначенням такого проектування може бути: «інтелектуальна за своїм характером діяльність, основне призначення якої полягає у дослідженні, передбаченні, прогнозуванні, оцінюванні наслідків реалізації тих чи інших задумів, шлях створення спеціальних інтелектуальних засобів трансформації задумів через проекти нових технологій, систем діяльності людини» [5, с. 82]. У свою чергу, на основі цього ж аналізу можна визначити проектування дидактичної системи як системне явище, що складається із сукупності взаємопов'язаних компонентів, які становлять її зміст, а сукупність їхніх зв'язків – внутрішню структуру проектування.

Наведені типи педагогічних досліджень, напевно, слід віднести до проекту в широкому розумінні слова. У нашому дослідженні [13] ми намагалися поєднати позитивні моменти вказаних підходів і розробити об'єктивні критерії ефективності дидактичної системи, пов'язані як із новизною та точністю, так і з корисністю, надійністю та економічністю.

На нашу думку, проєктантам дидактичних систем слід керуватися загальноприйнятим, класичним розумінням проектування як підготовчого етапу виробничої діяльності (М.Азімов, Дж.К.Джонс, Я.Дитріх, П.Хілл та ін.). Проектування призначене для вирішення актуальної проблеми, основою його є винахід; зміст проекту визначається ціннісними орієнтаціями; у процесі проектування моделюється певний об'єкт; проект є придатним для масового тиражування. Хоча ці характеристики мали б бути збережені в педагогіці, вони часто ігноруються, що веде до хаосу в термінології, унеможливує розуміння наукових результатів.

Висновком з аналізу розвитку теорії проектування дидактичних систем, започаткованих А.С. Макаренком, є констатація того, що проектування в діяльності педагога є складним, самостійним явищем, розуміння якого неможливе без звернення до його наукових коренів – теорії А.С. Макаренка. Виходячи з класичних уявлень про сутність проектування, зберігаючи його ключові особливості, проектуванням дидактичних систем ми вважаємо цілеспрямовану діяльність щодо створення проекту як інноваційної моделі дидактичної системи, орієнтованої на масове використання. При цьому словосполучення

«створення проекту» не ототожнює проектування як самостійний процес з процесами розробки, планування і прогнозування.

Аналіз практики показав, що проектанти здебільшого проектують зміст навчання і навчальну діяльність. У вузькому предметному розумінні будують наукові проекти як апарат для викладання конкретних навчальних дисциплін, наприклад, за модульно-рейтинговою чи кредитно-модульною системою організації навчального процесу. Коли студенти створюють різні дослідницькі проекти, проектування виконує роль засобу навчання і способу узагальнення навчального матеріалу, уявлення його в згорнутому вигляді. Широко у проектуванні змісту навчання застосовується моделювання для логічного упорядкування матеріалу, побудови семантичних схем, наочного подання інформації за допомогою мнемонічних правил (опорні сигнали).

Таким чином, вимоги до проектування дидактичних систем, обґрунтовані вітчизняною педагогічною теорією і практикою, є основою нашої концепції проектування дидактичних систем (щодо новизни, оптимальності, структурної і змістової цілісності проекту, можливості багаторазового його відтворення, об'єктивного контролю за його реалізацією, наявності оперативного зворотного зв'язку, який дозволяє вчасну корекцію проекту тощо) [13].

Однак вироблення означеної концепції передбачало вирішення низки проблем професійної педагогіки: з'ясування суті проектування дидактичних систем, виокремлення його суб'єкта, об'єкта, предмета і продукту; виділення принципів, засобів, методів, етапів, механізмів проектувальної діяльності, удосконалення технології проектування дидактичної системи на основі міжнародних стандартів ISO серії 9000:2000 та 9001; виявлення особливостей проектування кожного компонента дидактичної системи (мети, змісту, засобів, технологій навчання, інноваційно-творчого навчального середовища) та їх узгодження; вироблення валідних методик для об'єктивного і оперативного оцінювання рівнів з використанням сучасної комп'ютерної техніки тощо [13].

Проведене дослідження дало змогу визначити **перспективи подальших досліджень**. Серед них – шляхи запровадження проєктивної освіти, навчання студента способам корекції суб'єктивної позиції в оволодінні фахом через використання сучасних технологій навчання; персоніфікації стратегії підготовки фахівців, надання широких можливостей для самостійної поглибленої професійної спеціалізації на основі особистих індивідуальних планів студента і навчальних програм; удосконалення проектувальної майстерності педагогів.

Список використаних джерел

1. Галузинский В.М. Индивидуальный подход в воспитании учащихся / В.М. Галузинский. – К.: Рад. школа, 1972. – 164 с.
2. Дреер А.М. Преподавание в средней школе США: Проблемы начинающих учителей. Пер. с англ. /А.М. Дреер.– М.: Прогресс, 1983. – 288 с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк // Під ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
4. Краевский В.В. Методология научного исследования / В.В. Краевский. – СПб.: СПб. ГУП, 2001. – 148 с.
5. Литвиновський Є.Ю. Формування в офіцерів структури виховної роботи Збройних Сил України вмінь проектування виховного процесу: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. / Є.Ю. Литвиновський. – К., 2003. – 241 с.
6. Лігоцький А.О. Методологічні аспекти проектування сучасних освітніх систем / А.О. Лігоцький. – К.: Преса України, 1995. – 107 с.
7. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу /А.С. Макаренко // Твори в 7 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т. 5. – 382 с.
8. Макаренко А.С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта /А.С. Макаренко // Пед. соч. в 8 т. – Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – 399 с. – С. 230–248.
9. Макаренко А.С. О «взрыве» /А.С. Макаренко // Пед. соч. в 8 т. – Т. 3. – М.: Педагогика, 1984. – 399 с. – С. 456–459.

10. Макаренко А.С. О моем опыте /А.С. Макаренко // Пед. соч. в 8 т. – Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – 399 с. – С. 248–266.
11. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания (лекции). Лекция вторая. Дисциплина, режим, наказания и поощрения /А.С. Макаренко // Пед. соч. в 8 т. – Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – 399 с. – С. 139–161.
12. Стефаненко П.В. Дистанційне навчання у вищій школі: Монографія / П.В. Стефаненко. – Донецьк: ДонНТУ, 2002. – 400 с.
13. Стрельников В.Ю. Проектування професійно-орієнтованої дидактичної системи підготовки бакалаврів економіки. Монографія / В.Ю. Стрельников. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. – 375 с.
14. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 55–208.
15. Щедровицкий Г.П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. – М.: Изд-во шк., культ. политики, 1995. – 759 с.
16. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренко: Кн. для учителя / Н.Д. Ярмаченко. – К.: Рад. шк., 1989. – 191 с.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2013

Стрельников В.

Полтавский университет экономики и торговли, Украина

РАЗВИТИЕ ОСНОВАННОЙ А.С. МАКАРЕНКО ТЕОРИИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ

СИСТЕМ

Приведен анализ развития теории проектирования дидактических систем, начатых А.С. Макаренко. Сделан вывод об актуальности предложенной автором концепции проектирования дидактических систем, базирующейся на идеях А.С. Макаренко, В.О Сухомлинского, Г.С. Костюка и других отечественных исследователей. Проектирование рассматривается как целенаправленная деятельность педагога по созданию проекта как инновационной модели дидактической системы, ориентированной на массовое использование.

Ключевые слова: проект, проектирование, дидактическая система.

Strelnikov V.

Poltava University of Economics and Trade, Ukraine

DEVELOPMENT STARTED A.S. MAKARENKO DESIGN THEORY DIDACTIC SYSTEMS

The analysis of the development of the theory of design of didactic systems started A.S.Makarenko. It gives conclusion about actuality of the author's concept of projecting didactic systems which is based on the ideas of A.S.Makarenko, V.O.Sukhomlinsky, G.S. Kostyuk, and other domestic researchers. Project-making is considered as a purposeful activity of a pedagog in order to make a project as an innovative model of didactic system oriented on the mass use.

Keywords: project, projecting, didactic system.